

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р **Юлиана Иванова Чакърва** –
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,
Катедра по руска филология

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „**доктор**“
в област на висше образование **2. Хуманитарни науки**
професионално направление **2.1. Филология**
докторска програма **Славянски езици (Морфология на съвременния руски език)**

Автор: Енчо Тилев Тилев

Тема: Категориални и некатегориални значения в руската морфология (в съпоставка с български)

Научен ръководител: проф. д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова (последна месторабота – Институт за български език, БАН)

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед № Р33-1429 от 12.04.2017 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Категориални и некатегориални значения в руската морфология (в съпоставка с български)* за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Славянски езици (Морфология на съвременния руски език).

Автор на дисертационния труд е **Енчо Тилев Тилев** – докторант в редовна форма на обучение към Катедрата по руска филология с научен ръководител проф. д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова.

Представеният от докторанта комплект материали на хартиен носител **е в съответствие** с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва необходимите за провеждане на процедурата документи: молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационния труд; автобиография в европейски формат; нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС „магистър“); заповед за записване в докторантура; заповед за провеждане на изпит по специалността, заедно с протокол за издържан изпит с успех Отличен (6); заповед за отчисляване; заповед за еднократно разширяване на състава на катедрения съвет за предварително обсъждане на дисертационния труд; протокол от разширения КС по повод на предварителното обсъждане; дисертационен труд; автореферат; списък с научните публикации по темата на дисертацията (7 публикувани и 4 под печат); копия на научните публикации; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на специфичните изисквания на Филологическия факултет.

След завършването на бакалавърската специалност „Руски език и западен език“ (с профил немски език) и магистърската програма „Актуална българистика“ (с отличен успех) в ПУ Енчо Тилев Тилев започва редовната си докторантура, като работи експедитивно и успява да завърши текста на дисертацията си преди изтичането на едногодишния срок след отчисляването с право на защита. Вече 5 години е хоноруван преподавател в Катедрата по руска филология на Пловдивския университет, което съществено допринася за изграждането му като специалист. Има натрупан сериозен опит от участие както в конференции за млади изследователи, така и в научни форуми с утвърдени в областта специалисти. Автор е на превода от немски на труд от Любомир Милетич – *Родопските говори на българския език* (София, „Изток – Запад“, 2013) – непревеждан до този момент и сложен за превеждане. Рецензент и консултант на редица научни издания. Двукратно е носител на националния приз „Студент на годината“ (2009 и 2010 г.).

2. Актуалност на тематиката

Актуалният характер на изследването се определя от очевидната необходимост да се запълни една лакуна зона (компаративната морфология) и така да се възстанови нарушеният за момента баланс в българско-руските съпоставителни изследвания, където двата езика да са равнопоставени, а всяко от езиковите равнища да получи адекватно на значимостта си внимание и описание: от издаването и на двата тома на *Сопоставителна българско-русска граматика – Том I. Фонетика* (2009) и *Том II. Синтаксис* (2009) са изминали вече осем (!) години, но средното звено между тях все още липсва. Предложеният текст е убедителна стъпка в тази посока. Освен това, както е известно, прецизирането на терминологичния код и непротиворечивото използване на термините е задължително за всяка една сериозна наука и теория. Същевременно сме свидетели на това как, независимо от хилядолетното присъствие на термина *категория* в хуманитаристиката, той се използва за понятия с различен йерархичен статус. Затова еднозначната употреба на термина *граматична категория* – следвайки прецизно очертаната в теорията на А. В. Бондарко същност и граници и диференцирането му от други абстракции, назовавани с него (най-често: части на речта и на изречението, грамемни, лексико-граматични разрези), е също навременна необходимост.

3. Познаване на проблема

Дисертационният труд е несъмнено доказателство за това, че Енчо Тилев познава задълбочено руската и българската морфологична система, водещите имена и теории в съответните лингвистични школи. Особено детайлни познания са демонстрирани по отношение на историята на употребата на централния в изследването термин – *граматична категория*, както и на използвания подход в изследването – функционалния, и по-конкретно на теорията, служеща за концептуална рамка за анализ – функционално-семантичната граматика на бележития руски лингвист А. В. Бондарко. Разширяването на очертаната зона на обекта на наблюдение (с привеждането на факти от други езици) се извършва само там, където е необходимо, вплетено е естествено в текста и не звучи самоцелно, като придава пълнота на изложението и убедителност на аргументацията.

4. Методика на изследването

За провеждане на изследването е избран широк спектър от методи (методът на теоретичното обобщение, дескриптивният метод, съпоставителният и сравнително-историческият метод), които в съвкупността си предоставят надеждна основа за анализ.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Дисертацията на Енчо Тилев предлага детайлна и многопластова характеристика на изменяемите класове думи в руския и българския език и изчерпателно описание на категориалните и некатегориалните им значения (с фокус върху некатегориалните), както и отношенията, в които те встъпват при реализацията си в речта. Изследването се опира на стабилна теоретична база и предлага сериозна аргументация за изведените резултати – постигнатото в разглежданата проблемна област до момента се осмисля през призмата на функционално-семантичната граматика на А. В. Бондарко.

В дисертационния труд компетентно са представени основните понятия от споменатата теория (*функционално-семантична категория, функционално-семантично поле, категориална ситуация, микро- и макрополе, фон и спецификатор*). Стриктно се спазват принципите за определяне на категориалните и некатегориалните значения, разработени в рамките на еволюираното през годините разбиране за същността и параметрите на граматичната (и по-конкретно на морфологичната) категория у изтъкнатия руски лингвист – етап, предшестваш създаването на цялостната му теория. Самата организация на материала обаче следва традиционната класификация на частите на речта и лексико-граматичните разрези в тях. Такъв подход е известен в руската функционална граматика, но трябва да се отбележи, че той не е този, който използва А. В. Бондарко – приложен е например във функционалната граматика на М. А. Шелякин (М. А. Шелякин. *Функциональная грамматика русского языка*. Москва, 2001): от формата към съдържанието (т.е. подходът е семасиологичен). Този подход към организацията на езиковия материал в дисертацията е оправдан с оглед на пълнотата и системното представяне на материала по отношение на задачата „[д]а се представят категориалните значения и проявите на некатегориалност при изменяемите части на речта в руски и български“ (с. 7). Изследването е поредното доказателство, че дескриптивният подход, който не е водещ в наложилата се днес антропоцентрична парадигма, може да предлага актуални резултати, уместно запълващи налични към момента празноти в описанието на езиковата система и нейното функциониране – каквито са категориалността и особено некатегориалността. Това е постигнато чрез интегрирането на традиционната дескрипция с функционалната перспектива. Координатната система, в която са разположени разглежданите класове думи, е възможно най-традиционната – най-общо казано, тази от известната и в руската, и в българската лингвистика „школска граматика“, но е очевидно, че тук тя не е формално пренесена, а осъзната (с описани и аргументирано отхвърлени алтернативи). И придружена с функционалния ракурс, тя предоставя възможност за осветяване на много въпроси от характеристиката на изменяемите части на речта, оставали досега извън фокуса на внимание. Ценността на такова описание се определя от факта, че то предлага алтернативен поглед към

езиковата система, в центъра на който е не статиката на системната езикова организация, а динамиката и лабилността на тази система.

ОСНОВНИ ДОСТОЙНСТВА И ПРИНОСНИ АСПЕКТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Изключително логична и стройна структура, пълнота на изложението, завършеност на текста. Напълно професионално представяне на основните теоретични положения с авторски подход и коментар към тях.
2. Последователно и неотклонно прилагане на принципите на А. В. Бондарко за категоризация в езика към описания езиков материал, което осигурява разглеждането му през единна призма и дава възможност за убедителен отговор и аргументирано застъпване на собствена позиция (различаваща се дори от такива „библии“ в лингвистичната литература, като *Русская грамматика* от 1980 г.) по отношение на някои спорни въпроси в руската морфология, каквито са характеристиката на категорията *степен за сравнение*, проблемът за *елатива* и др. При това дисертантът изразява и аргументира несъгласия по някои частни въпроси даже със самия А. В. Бондарко – напр. този за изразяване на сегашно време при глаголи от св. в. (с. 256 – 257), като търси и възможните основания за изразяване на дадено мнение у изтъкнатия руски учен – напр. едновременното отнасяне на преходността / непреходността и към лексикално-граматичните разрези, и към лексикално-граматичните категории (с. 276).

Отваряйки скоба, ще отбележа, че адмираiram демонстрираните в дисертацията смелост и умение по категоричен и същевременно елегантен начин ясно да се заяви несъгласие с определени твърдения и на други изтъкнати руски и български изследователи – А. А. Реформатски, И. Г. Милославски, К. Илиева, Ст. Георгиев, Ст. Буров, В. Станков, П. Златева, Р. Ницолова, дори на научния ръководител Ст. Димитрова, когато те не се вписват в строго спазваната теоретична рамка или са в противоречие с други допълващи я теоретични ориентири (като известния принцип на А. И. Смирницки), с етимологични факти (като при въпроса за степенуването на наречията – с. 132 – 133) и др.

Умелото прилагане на оптиката за наблюдение от теорията на А. В. Бондарко създава условия за илюстрация и потвърждение на заявени там положения (напр. за връзката между граматиката и лексиката, за наличието, същността и значимостта на „скритата граматика“); предоставя възможност да се верифицира релевантността на признаците у категориалните и некатегориалните значения, изведени от руския учен, и непротиворечивостта на самата теория като цяло, което доказва нейната универсалност и приложимост при анализ и на други езикови системи.

3. Намирам обекта, предмета, целите и задачите в дисертацията за прецизно формулирани, адекватни на темата и изпълнени.
4. Впечатляваща е изчерпателността, с която са описани всички релевантни аспекти на разглежданите класове думи с оглед на проявата на категориалност и най-вече на некатегориалност. Дисертантът умело се е справил с представянето на спорните моменти, които изобилстват в тази област на лингвистиката. Пълно и същевременно премерено са

представени проблемите и при падежа на съществителното; и при прилагателните – разногласията при класификацията, категорията степен, елативът; и числителното и местоимението (за които дори няма единно мнение дали и в какъв обем да се смятат за самостоятелни части на речта, или да се разпределят по другите класове); и глаголят (не случайно изнесен в самостоятелна глава) с всичките проблематични зони, особено вида – с тънкото разграничаване между частни и некатегориални значения и преходите между тях.

Смятам също така за особено значими примерите и доказателствата за някои известни вече тенденции в развитието предимно на руската (напр. превръщането на номинатива в *casus generalis*, което свидетелства за отслабване на синтетизма и тенденцията към аналитизъм, особено в разговорната реч; едновременната проява и на тенденция към синтетизъм; развитието на звателните форми), но и на българската морфологична система (тенденцията към транзитивация на непреходни глаголи и др.).

Прегледът на функционирането на изменяемите класове думи води до интересни и важни заключения. Такива са изводът за високата фреквентност и релевантност на некатегориалните употреби и тяхната семантична, стилистична и прагматична натовареност; този, че освен категориални и некатегориални значения може да се говори и за категориални и некатегориални отношения; заключението, че аналитичното изразяване в руския език е проява на некатегориалност; изводът за неразривната връзка между категориалните и некатегориалните значения; за по-особения статут на числителните като част на речта, отличаваща се от останалите и по всяка вероятност единствената, която е в непосредствено взаимодействие с друга наука (математиката); този за възникването на некатегориални значения при елиминирането на дефектната числова парадигма у съществителните (като следствие от стремеж към формална симетрия на системата); такива са изведеното ярко противопоставяне между многобройните некатегориални употреби на им. п. и отсъствието на некатегориалност при косвените падежи (последното е напълно съзвучно с твърдението на А. В. Бондарко, че „категориална може да бъде и граматичната многозначност“: *Грамматическое значение и смысл*, Л., 1978, с. 162); наблюденията в кои зони некатегориалните употреби надвишават категориалните (степените за сравнение на прилагателните, местоименията и особено числителните, където тази разлика е най-осезаема); откриването на единствената категория в руския език, при която не може да се говори за некатегориалност (залог); изводът, че некатегориалните средства са най-важните експликатори на категориалната семантика, когато за нея липсват специални форми, и т.н. Всичко споменато е несъмнен принос на дисертационното изследване.

5. Широкообхватност на работата с подчертан научноизследователски подход към материала. Не само са представени в детайли важни характеристики за разглежданите части на речта, но те са придружени със собствен коментар и обобщения, с подчертаване на релевантни за разглежданата проблематика факти, с очертаване на посоки за бъдещи изследвания. Напр. *Изключително интересен е фактът, че родовата граматична семантика в съчетание с тези нумеративи се изразява не просто чрез флексията на*

субстантивите (което е обичайна практика), а дори чрез конкуриращите се форми на съвсем друг тип граматична категория, каквато е надежът, с. 156 и др.; или: **Малко популярен в българското езикознание е фактът...**, с. 83; или: **Любопитно е твърдението на А. В. Бондарко...**, с. 266 и др. Освен това посочените характеристики излизат извън рамките на морфологичната дескрипция и на заявения обект – дисертацията предлага препратки към етимологията, за съпоставка се привеждат данни от други езици, някои по-малко известни факти от тях и т.н.

6. Много ценни със своята информативност са и умело извършеният преглед на лингвистичната мисъл в Русия и България по отношение на езиковото съдържание – включително и на тези автори, които не предлагат описание или мнение за категориите (като Ф. Ф. Фортунатов) (това е задача А от формулираните в дисертацията), и данните за историята на възникването на дадена категория.
7. Ценен акцент в разработките на докторантите на проф. Ст. Димитрова винаги е очертаването и на потенциала за бъдещи проучвания, за основа на който би могла да послужи съответната дисертация, на перспективните посоки за изследване. И в конкретния случай този момент не е пропуснат.
8. Не на последно място – с включения обширен списък от цитирани автори и заглавия дисертацията може да послужи като богат източник на библиография по проблематиката.

ЗАБЕЛЕЖКИ И ПРЕПОРЪКИ:

1. Бих си позволила единствено да изразя известно несъгласие с твърдението, че основният подход в изследването е „от семантиката към средствата“ (с. 13). Както вече беше споменато по-горе, очевидно е, че организацията на езиковия материал е не по функционално-семантични полета, а по части на речта с характерните за тях категории и въз основа на това се проследяват „несобствените“ функции, т.е. некатегориалността. Безспорно е, че фокусът на внимание в дисертацията е граматичната семантика, но подходът към материала включва и неговата организация и класификация, а не само неговото тълкуване. Затова ми се струва, че би било уместно да бъде отбелязано, че всъщност подходът в изследването е предимно семасиологичен, а не предимно ономасиологичен, както у А. В. Бондарко (въпреки че руският учен отбелязва и другия като възможен, където е необходимо, но не водещ) – смятам това за съществена разлика.
2. Тъй като имам всички основания да препоръчам популяризиране на резултатите чрез публикуване на този образцов текст, се чувствам длъжна да обърна внимание върху транскрипцията на името на американския учен Чарлс Филмор (Charles Fillmore). Доказателствата в полза на формата с **-o-**, а не както е в дисертацията (*Филмър*), са многобройни: от изписването на думата на английски (и като антропоним, и като топоним) и нейния състав, предпоставящи начина, по който трябва да се произнесе и в американския, и в британския стандарт (два корена – всеки със собствено ударение), през произношението на носители на езика и многочислени мултимедийни свидетелства за него при различните стандарти на английския (лекции, представяния, речници и справочници за про-

изношение...) до съвременните правила за транскрипция – отразени в авторитетното издание на А. Данчев *Българска транскрипция на английските имена: Български правописен и правоговорен справочник*, с. 81, и десетките примери за употреба на варианта *Филмор* в изследванията на известни български учени. Освен това *Филмър* е произношението и по този повод транскрипцията на английската лексема *Filmer* (това също е отразено в посоченото издание, с. 81), която, въпреки сходната етимология с *Fillmore*, в съвременния английски се изписва по друг начин. В подкрепа на това нужно според мен разграничаване ще приведа и правилото, че „сполучливата транскрипция трябва да дава възможност за точно обратно извеждане“ (Данчев 1995, с. 80), което не би било възможно при избора да се транскрибира името на известния американски учен като *Филмър*.

И още едно уточнение, свързано с падежната граматика на Ч. Филмор – така приведеното в дисертацията определение за *дълбинен падеж* (на с. 86) всъщност не е негово (в представения текст след него е посочено името на Ч. Филмор), а е включено в превода на руски на емблематичното изследване *The Case for Case* (1968) (*Дело о падеже*, публикувано в *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1981) като бележка на редактора (В. А. Звегинцев).

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

В списъка с публикациите са включени 7 публикувани статии (и 4 под печат), които са посветени на отделни частни проблеми от темата и съдържанието им е почти напълно идентично с текста на дисертацията. Две от отпечатаните статии са в сборници от конференции в чужбина, а останалите – в България. Броят на статиите надхвърля специфичните изисквания на Филологическия факултет за не по-малко от 3 публикации по темата на дисертацията. Съдържанието им е свидетелство за развитието на изследователския стил и аналитичните умения на младия учен: докато първите посочени публикации имат предимно обзорен характер, по-късните се фокусират върху анализа на същинския езиков материал.

7. Автореферат

Авторефератът представя в резюмиран вид основния текст на дисертацията. Разположен е върху 36 страници (32 стр. текст, останалото е библиография, списък с публикациите на дисертанта по темата, справка за научните приноси). Текстът умело отразява най-значимите моменти от съдържанието на дисертационния труд, основните акценти в проблематиката и най-релевантните резултати и заключения от проведеното изследване.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

В качеството си на проникновено и завършено описание на категориалните и некатегориалните значения в руската морфологична система в съпоставка с български при умелото последователно прилагане на единен съвременен подход (теорията на А. В. Бондарко за граматичните / морфологичните категории, функционалния подход), с изчерпателно представения езиков материал, завиден стил на изложение и богатата библиография дисертационният труд е **изключително ценно и навременно изследване**, което трябва да заеме достойно място в съпоставителната руско-българска морфология. Затова е естествено да **препоръчам**

неговото издаване, което би обогатило наличната теоретична литература по въпроса и би допълнило комплекса от практико-приложни издания в сферата на научното изследване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд **съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в лингвистиката и отговарят на изискванията** на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертацията показва, че докторантът Енчо Тилев **притежава** задълбочени теоретични познания в сферата на руската и българската морфологична система и общото езикознание, както и умения за логичното им изложение и анализ. Предложеният текст е несъмнено доказателство за изградена висока компетентност в областта на съпоставителните славистични изследвания с разпознаваем собствен научноизследователски стил на изложение и аргументация.

Поради гореизложените достойнства **убедено давам положителна оценка** за проведеното изследване, представено от дисертационен труд и автореферат и съпроводено с публикации по темата, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Енчо Тилев Тилев** в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Славянски езици (Морфология на съвременния руски език).

30 май 2017 г.

Пловдив

Изготвил становището:

(доц. д-р Юлиана Чакърва)